

MILO URBAN O ČESKEJ LITERATÚRE

ŠTEFAN DRUG

Literárnohistoricky nezorientovaného čitateľa možno prekvapí názov príspevku: čo už mohol povedať o českej literatúre dlhoročný redaktor ľudáckeho denníka Slováka a neskôr šéfredaktor Gardistu? Milo Urban bol však predovšetkým spisovateľ. O vzťahu k českej literatúre sa viackrát vyjadril nielen v spomienkovej knihe *Kade-tade po Halinde* (1992), ale už za prvej republiky prednášal na túto tému v Prahe. V Prahe vystupovali v tom období aj iní slovenskí autori, spravidla však rozprávali o vlastnej tvorbe. Aby sme si aspoň trochu priblížili, prečo práve Urban hovoril o českej literatúre, uvedme si niekoľko údajov.

Ako ostatní poprevratoví slovenskí stredoškóľáci mal aj Milo Urban (nar. 1904) českých profesorov a v školských knižniciach diela českých spisovateľov. Neskôr spomínal, že "prostorekostasťou a smelým prirovnávaním" ho "okúzili" Wolker, Bezruč a Vančura (*Kade-tade...*, s. 173). Z profesorov mu zostal natrvalo v pamäti nie (česko) slovenčinár, ale telocvikár (!) Karel Beneš, ktorý ho zachránil pred hladovaním. Nebyť jeho ľudskosti, bol by musel odísť z banskoštiavnickej vyššej lesníckej školy. A navyše: "On po rokoch miernil vo mne averziu voči inému Benešovi, ktorý... namiesto bratského porozumenia tvrdohlavo pestoval vydumanú vidinu nejestvujúceho národa a nemilobohu vyhadzoval na ňu ťažké milióny" (s. 179).

Hoci Urban od študentských čias myslel "zväčša v kategóriách národných", jeho tvorba nenachádzala vždy pochopenie u renomovaných kritikov. Pavel Bujnák mu vyčítal maďarónstvo, Štefan Krčméry mu vrátil "s hrozným posudkom" (s. 159) novelu *Za vyšným mlynom* a odmietol vydať i román *Živý bič*. Tento najslávnejší Urbanov román "musel" vyjsť u pražského nakladateľa Mazáča a v ďalších štyroch vydaniach takisto v pražskej Družstevnej práci. Ba riaditeľ tohto vydavateľstva Václav Poláček ho uvravel, aby napísal pokračovanie a doslova vydriapal od neho "nedotiahnutý" rukopis *Hmiel na úsvite* a rýchlo ho vydal. Najmä *Živý bič* zaujal slovenských, ba aj českých čitateľov. A tak z Čiech, kde si "potrpeli" na "bohumilú činnosť" (s. 222) – na prednášky populárnych autorov, hrnuli sa Urbanovi pozvánky. Keďže nemal rečnícky talent, vytrvalo odmietal. Opäť však podľahol V. Poláčkovi. Všimnime si prečo: vraj by sa bol i v tomto prípade "z toho vyzul", lenže "práve vtedy protičeské štvance na Slovensku nadobúdali nepekné rozmery a ja som si povedal: čo je moc, to je moc; môžu byť medzi nami škriepky i zápasy, ale aby sme si pľuli do tváří a navzájom sa znevažovali... Tým si neposlúžime, to nás nectí, tobôž na kultúrnom poli, kde máme toľko spoločného, kde najmä nám Slovákom prichodí sa poďakovať za všeličo, z čoho

sme rástli a rastieme podnes, aj keď trochu inak, ako si to mnohí na českej strane predstavujú a želajú" (s. 223).

A tak u príležitosti 10. výročia Družstevnej práce prednášal Urban 16. decembra 1932 v Prahe o českej literatúre a Slovákoch. Neskúmal som, aký ohlas malo jeho vystúpenie v českej tlači, ale viaceré slovenské noviny a časopisy uverejnili z prednášky úryvky (mesačník Pero celý text) alebo komentáre. Dvojtyždenník Politika pripomenul, že iba Slovák ostal ticho. Autor si po rokoch spomínal: "České noviny z prednášky vychytili, čo mohli, a ľudácke kruhy v Bratislave sa ježili. Ba našli sa i takí, čo mi ju doslovne zazlievali. 'No, Čechom si sa nemusel klaňať.' Alebo: 'A či už na Slovensku niet miesta na tvoje prednášky? Bojíš sa, že by ťa Slováci vypískali?'" (s. 224).

Urban na pomerne malom priestore (vychádzam z textu v časopise Pero, január 1933, s. 1-2) načrtnol vlastne stručné dejiny pôsobenia českej kultúry (nielen literatúry) na Slovákov. Českú kultúru, históriu a celý český život charakterizoval ako "dlhú reťaz intenzívnej činnosti, húževnatého *odporu* a *odboja* proti vládnucej moci" – na rozdiel od slovenskej skromnosti a zakríknutosti, ktorá isté hodnoty či autority považovala za nedotknuteľné, na "každú smelšiu myšlienku, ... počín" sa dívala "zdesene".

Preto boli podľa Urbana česká história a kultúra na Slovensku pred prevratom "nepochopiteľné a v mnohom ohľade cudzie" a väčší ohlas nemali ani úsilia "priekopníkov česko-slovenskej vzájomnosti, "expanzívnych" hlasitov. To však, čo nezmohla "organizovaná myšlienka", urobila česká kniha a pomáhala rozkladať "ináč sugestívnu" maďarskú kultúru a dávala predpoklady "novej orientácie". Slovenský prozaik vyslovil presvedčenie, že už "samotné české slovo donášalo vedomie akejsi mravnej opory: vedomie, že kdesi nablízku je niekto blízky, kto myslí, pracuje a ide, na koho prípadne možno sa obrátiť a kto prípadne nielen pochopí, ale i *pomôže*". V danej situácii išlo o veľkú vec. "Znamenalo akési otvorenie okien na dusnej kasárni uhorských národností *duševnému prievanu*, výbojným myšlienkovým prúdom, ktoré sa valili od západu."

Nemal poruke konkrétne údaje o množstve a hodnote českých kníh na Slovensku pred prvou svetovou vojnou, preto vravel, že "vlastné pôsobenie" českej literatúry na slovenský kultúrny (ba aj politický život sa začalo až po prevrate, keď vznikli "*všetky* podmienky úzkeho spolunažívania dvoch bratských kmeňov". Vtedy sa českej literatúre na Slovensku "dostalo *jedinečnej* úlohy" dokončiť politický prevrat kultúrnym, oveľa dôležitejším, lebo dáva *vlastný zmysel a posvätenie*" prvému prevratu. Urban myslel na "atomizáciu" maďarskej (uhorskej) "kultúrnej osobnosti", ktorá politickým prevratom nezanikla. Ide mu o "uvoľnenie síl", ktoré by obohatili a obrodili slovenský národný život i ľudstvo.

Česká literatúra po vzniku republiky rozšírila "jednostranný obzor" Slovenska o "nové dimenzie", oboznámila Slovákov "so *zmysľaním*, s *dušou*

českého človeka", dala im potrebný "zlatý kľúč od českej histórie" a kultúry na jej pochopenie, ale najmä na korigovanie vlastného duševného vývinu. Urban považuje za chybu, keby Slováci "bez výhrad, nekriticky" prijali celú českú minulosť, keby si pasívne osvojili "zorný uhol český". Z toho by ani jeden národ nemal nič. Musí ísť o "nový obsah a zmysel" spoločného života, nielen o prezlečenie starého kabáta, o niečo "dokonalejšie. Prinajmenšom treba vytvoriť takú *atmosféru*, aby ani jednému z nás nebolo v nej *dusne*", lebo "poslaním kultúry je *nie podmaňovať a ubíjať*, ale *nadväzovať a hľadať možnosti nového pohybu*". Nemožno myslieť len na seba, preto "umelí bobáci" z minulosti nemajú právo strašiť dnešok.

Najkratšia, zato najzávažnejšia je tretia časť prednášky. Sú v nej úprimné vyznania vďaka českej literatúre za to, že učila Slovákov "kultúrne dýchať", často bola naším "oknom do sveta", naučila nás "rúcať *modly*, ... *slobodne a kriticky* hľadiť na veci *tohto sveta*". Urban preto konštatuje, že "my Slováci sme českej literatúre a českej kultúre vôbec vďační za to, čo nám dala", hoci sú to "hodnoty nie práve aktuálne". Poslednými slovami, pravdaže, nechcel znehodnotiť to, za čo d'akoval. Myslel na perspektívu hodnôt, ktoré česká literatúra poskytla Slovensku, lebo "je v nich ten večný a slávny zárodok nového života, nových dejov, večná štafeta pokolení a národov bežiacich za *krajšou budúcnosťou ľudstva*..."

Sú to vzletné a zvučné slová, ale asi by neboli dnešnému čitateľovi príliš jasné, keby sme zamlčali niekoľko predchádzajúcich Urbanových vývodov, upozorňujúcich na zdanlivý paradox, na "silný rozpor" medzi minulosťou a prítomnosťou. Prejavuje sa podľa neho v radikalizme slovenskej mládeže "odchovanej československými školami", z čoho vyplývajú "tie *zásadné nedorozumenia*, ktoré zaťahujú náš užší horizont často tmavými mrakmi".

Mám dojem, že Urban, hoci nebol členom ľudovej strany a občas vybočoval z okruhu názorov svojich chlebobarcov (sympatie k davistom, pochopenie pre sociálnu revoltu, polemika s podpredsedom HSLŠ Budayom o kresťansko-katolíckej morálke, antimilitarizmus), predsa len nasiakol atmosférou Slováka, i keď sa vyjadroval celkom iným štýlom. Náznak toho je totiž zrejmý z nasledujúcich myšlienok, vyslovených ešte trochu zahmlene či obrazne. Stojí za to zoznámiť sa s nimi okrem iného preto, lebo nie sú bez racionálneho jadra, hoci zamieňajú vplyv literatúry s pôsobením politiky a ekonomiky.

"Česká literatúra, očkujúca nás odbojníctvom svojich dejín, svojej kultúry, zvelebujúca pred nami českú hlavatosť, český vzdor a dávajúca nám ako príklad v určitom ponímaní a v určitých okolnostiach ľudí deštruktívnych, *mimovoľne vychovala a vychováva si v nás odbojníkov*, ktorí v usilovnom hľadaní akejsi vyššej pravdy, v usilovnej túžbe po *dôslednosti* a v bezohľadnom rúcaní všetkého, čo páchne či už mocou alebo autoritou, stávajú sa odporcami toho, čo dnes je už umocnené a sanktifikované."

Urbanove úvahy napriek skrytému podtónu – v porovnaní s písачkami ľudáckej tlače (hoci, ako náš prozaik napísal v citovaných pamätiach, v denníku Slovákov pod Sidorovým rozvážnym vedením protičeský kurz nepresahoval hranice vnútornej politiky, aj keď sa naňho tlačilo...“ s. 235) – museli znieť českým ušiam div nie ako rajska hudba. A tak Družstevní práce vydala originálnu prednášku ako dvadsaťstranovú brožúrku *Česká literatura a Slováci* (1934). Nevedno, či sa autor rozhodol text sám prepracovať a rozšíriť, alebo mu to poradili zježené "ľudácke kruhy". Faktom je, že v brožúrke je Urban radikálnejší i menej obrazný. Niekde iba vymieňa a doplňa jednotlivé slová, inde celé odseky. Všimnime si aspoň niekoľko prípadov.

V záveru prvej časti, ktorá sa končila českým otváraním okien myšlienkovým prúdom od západu, pridal Urban kritiku vlastných rodákov, lebo na tie západné prúdy reagovali "len minimálne". Ospravedlňoval ich čiastočne tým, že sme "ich dostávali precedené a tendenčne spracované kultúrou maďarskou". A pokračuje: "Len tak si možno vysvetliť tú priamo samovražednú neúčast veľkej väčšiny slovenskej inteligencie na pohyboch, ktoré sa odohrávali za hranicami a ktoré, keď už ničím, mohli nám slúžiť aspoň povzbudením, dobrým príkladom, vzorom v chabom národnom boji" (s. 20).

V kritike Slovákov pokračuje aj na začiatku druhej kapitoly. "Naše najtajnejšie túžby" (oslobodenie) sa splnili "takrečeno bez nášho pričinenia", bez boja, či už na fronte alebo v zázemí. Slovákov prevrat "predbehol" a zastihol nepripravených "kedykoľvek prevziať na seba funkciu samostatného štátu". Dá sa to pochopiť, lebo inde sa také niečo pripravuje celé generácie... Potom pokračoval v úvahách o úlohe českej literatúry dovŕšiť politický prevrat kultúrnym iba s väčšími-menšími štylistickými úpravami. Dokladá však, že Slováci napriek významnému vplyvu českej literatúry všeličo české nepochopia nie "z nejakého reakcionárstva, ktoré sa nám tak rado prišívá za golier" (s. 14), nie z "historickej indiferentnosti", ale pre "75percentný ortodoxne-katolícky svetonázor", ktorý sa asi nikdy nepodarí zlomiť ani korigovať. Napokon, ani vraj netreba, lebo ide o minulosť, ktorá sa dnes používa "len na demonštračné účely" (Urban konkrétne uviedol propagovanie Jana Husa, Havlíčka, Jiráskových historických románov, Machara "s jeho básňami proti Rímu").

Potom bráni mladšiu slovenskú generáciu odchovanú českými profesormi (ráta sa do nej) a tvrdí, že českú kultúru nielen dobre pozná, ale aj chápe, viacej sa zaujíma i pozná všetko české než druhá strana slovenské. Doslova je "presiaknutá českým životom" (s. 15), hoci nemožno hovoriť o "nejakom priamom vplyve" alebo "bezvýhradnom" prijatí všetkého českého, lebo vplyv dvoch kultúr na seba býva "úžasne komplikovaný, rôznorodý a nevypočítateľný" (s. 16). Tu Urban zbadal, že sa ocitol v abstrakciách, nuž sa vrátil k pôvodnému textu o chybe, keby mali Slováci nekriticky a bez výhrad

priať celú českú minulosť alebo český zorný uhel. Častejšie pritom opakuje, že treba skončiť s minulosťou, lebo nastali nové časy.

Poslední časť opäť rozvádza i radikalizuje. Pôvodné české okno do sveta konkretizuje tým, že myslel popri domácej poézii, próze, dráme, vede i na preklady a na publicistiku. "Na tejto dobre vyzbrojenej lodi dostali sme sa i do takých zátok, kam pre veľké medzery slovenskej literatúry a pre nedostatok rečových znalostí v širších kruhoch slovenských" by sme sa neboli dostali. Česká literatúra je na Slovensku doma, žijú a rastú s ňou najmä mladší spisovatelia a obe literatúry by sa mali stále vzájomne dopĺňať, tak ako káže "daná situácia, zdravý rozum a objektivita" (s. 19) aj napriek prípadným "najdivším... politickým hádkam".

Záverečné odseky prednášky rozvádza v ráznejších formuláciách. Pôvodné konštatovanie, že česká literatúra "očkovala" Slovákov odbojníctvom českých dejín atd., zosilňuje tým, že ho mení na rečnícku otázku a pridáva druhú: "Či to nebola ona, čo na Slovensku podnietila a vybičovala dnes už mocné masové túžby v českom politickom slovníku nazvané separatistickými?" Pri "zásadných nedorozumeniach" už nehovorí o "tmavých mrakoch", ale o znemožňovaní koncepcie československej národnej jednoty. A vraj práve česká kultúra a dejiny v boji proti tejto koncepcii dali do rúk slovenských "či už autonomistov alebo regionalistov... najnebezpečnejšiu zbraň: chuť a vôľu vytvoriť samobytný národný organizmus slovenský" (s. 20). (Ide zrejme o štylistické faux pas, autor určite myslel na samostatné riadenie vlastných vecí, ale v spoločnom štáte, ako vyplýva z nasledujúcich formulácií o spoločnej tradícii, spoločnej kultúre bez ohľadu na jazykové rozdiely.) Iďalej hovorí o "spoločných záujmoch a spoločných úlohách vo všetkých odboroch", kde nemôže prekázať ani jazyková otázka, ak "naše myšlienky, túžby a skutky budú sa uberať spolu, za spoločným cieľom". Táto nečakaná zmierlivosť rozviedla aj konečné ďakovanie českej literatúre: "Jednoducho – Slovensko bez nej by nebolo dnes tam, kde je – v dobrom zmysle. Nech sa okolnosti akokoľvek utvária, ten vplyv donesie svoje požehnané ovocie – na väčšiu česť a chválu českej literatúry a českej kultúry vôbec."

Tu by sme mohli skončiť pripomenutia epizódy zo slovensko-českých literárnych vzťahov starej vyše šesťdesiat rokov. Dopovedzme si ju však ešte dvoma drobnejšími, zato rovnako príznačnými pre nejednoznačnú osobnosť Mila Urbana. V decembri 1938 (teda po mníchovskom diktáte a po vyhlásení autonómie Slovenska) uverejnil v Eláne stať *Na dobrej ceste: O našom pomere k Čechom*. V nej sa opäť hovorí aj o literatúre a opäť predovšetkým politicky – teraz bojovnejším štýlom. Zo začiatku samé výčitky na českú stranu, že nepochopila Štúra ani slovenské snahy o dobudovanie národnej jednoty, vedomia národnej spolupatričnosti, že budovala "fiktívny národ", čo bolo vlastne "rafinovaným odnárodňovacím procesom".

Urbanova ostrá polemika s koncepciou jedného československého národa, slovenčiny ako nárečia češtiny, s českou neochotou chápať slovenské záujmy atď. bola opodstatnená – lenže – oneskorená o celé roky a v decembri 1938 už dosť zbytočná. Možno ju inšpiroval neprestávajúci lament niektorých českých publicistov nad smutnými koncami jednonárodných úsilí (Urban nikoho nespomína, vyčíta všeobecne). Nepriamo o tom svedčí pasáž zo záveru článku: "My Slováci stojíme dnes na vlastných nohách. Máme svoje povinnosti, svoje ciele a tie chceme uskutočňovať. K bratom Čechom máme iba jednu prosbu, aby toto už raz pochopili a podľa toho sa zariadili. Načo nasilu tvoriť jeden front, keď život u nás vyžaduje si dva fronty?... Okúsili sme slobody a teraz už nevzdáme sa jej tak ľahko..."

V porovnaní s prednáškou v Družstevnej práci tvrdo znejú i programové Urbanove úvahy o nových úlohách slovenskej literatúry. Ich štýl ovplyvnila vzrušená rétorika vtedajšej situácie. V podstate zrejme chcel iba zdôrazniť špecifickosť každej národnej literatúry, teda i slovenskej, keď pripomínal, že naša spisba nemôže byť "súčasťou" českej, jej "ozvenou, nárečovým, sekundárnym zjavom". To napokon dôrazne odmietol už Šalda (1929), takže hádam neboli potrebné či aktuálne formulácie typu: "Preto nehľadať a netvoriť v nej nasilu čosi, čo nás s Čechmi spája... my... musíme vyjadrovať to, čo nás od Čechov delí, v čom sa odlišujeme, v čom sme iní, lebo základnou požiadavkou každej národnej literatúry je odhaľovať dušu, slovom vyjadrovať typické, mentálne znaky toho národa, ktorému ona patrí..."

Zdá sa mi, že predsa len nezabuchol celkom dvere za spojivami s českou literatúrou, hoci iným spôsobom a tónom než Novomeský vo svojom Nelúčení (o niekoľko mesiacov v tom istom Eláne). Urban totiž ešte pridal: "S Čechmi i na tomto poli postačí nám úplne srdečný bratský pomer. Nie väzniť sa, nie sa ťahať vzájomne za vlasy tam, kam jeden alebo druhý nechceme, ...ale vzájomne sa podporovať v tom, čo nám ide z duše, zo srdca: my snahy české, oni snahy naše, my ich, oni naše ciele, i keby sa ony pohybovali na rozdielnych cestách, v rozdielnych rovinách..."

Aby sme si potvrdili, že azda nič nie je naozaj také jednoznačné ako sa na prvý pohľad môže zdať – pripomeňme si poslednú epizódku. Milo Urban dva roky po vzniku slovenského štátu (1941) vydal novú verziu románu *Hmly na úsvite*. Vynechal z neho rozsiahle charakteristiky politickej situácie (prípadne ich aspoň podstatne skrátil), vyčiarkol veľa lyrických partií. Napodiv poslovenčil aj priame reči a dialógy viacerých českých postáv, čím rozprávanie ochudobnil (vyčítala mu to aj kritika). Nebol však dôsledný. (Možno sa nájde ochotný, čo preskúma jeho kľúč.) Z nášho hľadiska je zaujímavejšie, že Urban vynechal azda všetky protičeské invectívy, najmä zvalovanie príčin všetkého zla v prvej republike na Čechov – čím boli príznačné najmä postavy popredných ľudákov, najmä farár Sýkora. Tieto prekvapujúce zásahy určite nevykonal preto, aby zvyšoval protičeské nálady...